

A Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatóintézetében 2009 tavaszán életre hívott, 2019 óta a Társadalomtudományi Kutatóközpont Kutatási Dokumentációs Központjának keretei között működő 20. Század Hangja Archívum és Kutatóműhely (www.20szazadhangja.tk.hu) a magyar társadalomkutatás, ezen belül a kvalitatív módszerekkel készült kutatások örökségét kívánja gyarapítani. Műhelyünk összegyűjti, digitalizálja és közkinccsé teszi a kutatók által felajánlott interjúk, dokumentumok stb. másolatait. A kutatóműhely célja a magyar szociológia „hangzó” örökségének leltárba vétele, a kvalitatív módszereket alkalmazó magyar szociológiai műhelyek történetének feltárása és dokumentálása, valamint új történeti szociológiai kutatások kezdeményezése az összegyűjtött interjúk bázisán. Sorozatunkban egy-egy, már feldolgozott és online elérhető gyűjteményt mutatunk be azzal a nem titkolt céllal, hogy a potenciális új kutatók érdeklődését a gyűjtemény iránt felkeltsük. Az alább bemutatott gyűjtemény, ahogyan az archívum összes anyaga, kutatói nyilatkozat kitöltése után tekinthető meg. A nyilatkozat az archívum repozitóriumi oldaláról (voices.tk.mta.hu) érhető el.

HAVADI GERGŐ¹

A RÁCZ JÓZSEF GYŰJTEMÉNY BEMUTATÁSA

A '80-AS ÉS '90-ES ÉVEK DEVIÁNS IFJÚSÁGI SZUBKULTÚRÁI ALULNÉZETBŐL

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.3.148>

Egy olyan jelentős szubkultúra-kutató munkásságát szeretném most – a 20. Század Hangja Archívumban elérhető kutatási dokumentumain keresztül – az olvasó figyelmébe ajánlani, aki alapvetően orvos-pszichiáterként került a szcénába, és lett a devianciákkal foglalkozó szociológiai kutatások meghatározó figurájává. Munkásságának és kutatásainak módszertani esszenciája: a hosszú ideig terepen „levés”, a „beépülés”, a bizalom s e révén a megértés kialakulásának jegyében és reményében – ami a deviáns szubkultúrákban – különösen ebben a korszakban nem ígérkezett épp könnyű feladatnak.

Ahhoz, hogy adott korban valamely társadalmi jelenségnek, cselekvésnek a normalitáshoz és az abnormalitáshoz fűződő viszonyát, helyzetét arányítani tudjuk, elsőként arra a kérdésre kell választ kapnunk, hogy a szóban forgó jelenség, cselekedet eltér-e a normálistól, s amennyiben igen, akkor vajon mennyire tér el attól. A társadalomtudományok ennek minőségbeli mérésére használják a deviancia kifejezést. Magyarországon Andorka Rudolf, Buda Béla, Cseh-Szombathy László és Pataki Ferenc az 1970-es évektől kezdve úttörő szerepre vállalkozott, amikor monografikus formában közreadta az ide vonatkozó legfontosabb szociológiai ismereteket, megfigyeléseket.² Az időzítés nem volt véletlen: ebben az időben kezdődött meg s a '80-as években teljesedett ki Magyarországon a devianciakutatás, amit akkoriban – jó tartalmi „fordításban” – társadalmi beilleszkedési zavarok kutatásnak neveztek. A rendszerváltást követően azonban ez a kutatási irányzat előbb elerőtlenedett, majd rövidesen – részint a tudományos életben a rendszerváltást követően bekövetkezett súlypont-eltolódások, részint a korábban meglehetősen bőséges állami pénzek megszűnése miatt – a feledés homályába merült. Ezalatt a deviancia szó is elvesztette korábbi, kizárólagosan negatív töltését (Rácz 2001a).

¹ Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kutatási Dokumentációs Központ.

² Lásd ezek eredményeiről részletesen: Andorka–Buda–Cseh-Szombathy 1974.

Rácz devianciamegközelítése – orvosi végzettsége ellenére – a fenti munkákhoz kapcsolódva elsősorban társadalomtudományos, amelyet a terepmunkáinak megfigyeléseire alapozott. A renitens, lázadó fiatalokat kriminalizáló hatalom szemében e csoportok tagjai bűnözők voltak, akikkel a rendőri fellépésen és intézményi fegyelmezésen kívül nem tudott mit kezdeni. Rácz – a késői Kádár-rendszer kritikájaként – az általa vizsgált deviáns ifjúsági csoportokat egyszerűen magukra hagyott, reményvesztett, szocializációjukban megtört, marginalizálódott fiatalokként ábrázolta, akik menekültek és elutasították a fennálló társadalom normáit és értékeit. Meglátása szerint a deviáns szubkultúra (ellenkultúra) a „másság” kifejeződése egy olyan hegemon kultúrájú társadalomban, ahol a „másságot” általában nem tolerálják. A devianciát tehát nem azonosítja önmagában a bűnözéssel, hanem sokkal inkább a társadalmi normák elutasításával, az önazonosság keresésével, illetve egyfajta marginalizációs folyamat részeként fogja fel, ahol nem csak maga a fiatal, hanem már eleve annak családja (környezete, szocializációja) marginalizált:

„A másság kifejezése az önazonosság és a személyes méltóság kialakítását célozza egy olyan társadalmi környezetben, amely ezt a fiataloktól a mindennapi életbe megtagadja. A másság kifejezése a domináns szimbolikus rend hegemoniája ellen vívott harc, illetve a vele való egyezkedés folyamata. Ez a küzdelem szimbolikus, másként fogalmazva a szubkultúrák az észlelt társadalmi problémákra mágikus úton reagálnak: hajviselettel, öltözködéssel, csoportmeghatározással. Itt visszatér tehát a klasszikus szubkultúra -irodalom problémamegoldás-fogalma; azonban ebben az esetben a társadalmi realitástól távoli megoldásról van szó. A szubkultúra „szemiotikus gerillaharcot” vív a környező társadalommal szemben – fogalmazhatjuk meg Umberto Eco nyomán” (Rácz 1996:42–43).

ÉLETPÁLYA

Rácz József (1957–) a Madách Imre Gimnáziumban érettségizett 1975-ben és ugyanezen évtől kezdte meg tanulmányait a SOTE Általános Orvosi Karán, majd 1981-ben általános orvosként végzett *summa cum laude* minősítéssel. Itt bekapcsolódott a Pszichiátriai Klinika Tudományos Diákkörébe az Országos Idegsebészeti Tudományos Intézet EEG (elektroenkefalográfia) Laboratóriumában. Másik TDK témája a „csövesek” interjúkon alapuló kutatása volt (Göncz Dániellel, Harangozó Judittal, Kéthelyi Judittal és másokkal). 1989-ben pszichiátria, 1994-ben pszichoterapeuta szakorvosi vizsgát tett. 1994-ben az orvostudomány kandidátusa lett (disszertációjának címe: Szociálpszichiátriai vizsgálódások magyarországi drogfogyasztók körében: a droghasználat társas közege és a drogos karrier). 2000-ben habilitált a Pécsi Tudományegyetemen majd 2009-ben védte meg MTA doktori értekezését (címe: *Injekciós droghasználók szociálpszichológiai jellemzői a körükben végzett kvalitatív kutatások alapján*). Ugyanebben az évben lett egyetemi tanár a Semmelweis Egyetemen, majd 2011-ben az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán.

KUTATÁSI FÓKUSZA

Rácz József már orvostanhallgató egyetemistaként, diáktársaival együtt – így Harangozó Judittal, Kéthelyi Judittal, Göncz Dániellel – a hetvenes és nyolcvanas évek fordulóján kezdett el érdeklődni az akkor csak csövesként emlegetett csoportok iránt. OTDK munkájának a témája is az úgynevezett „csöves jelenség” kvalitatív eszközökkel történő megfigyelése, vizsgálta volt.

Érdeklődésének fókuszja innentől – az akkori szóhasználattal – ifjúsági szubkultúrák és fiataalkori devianciák, különös tekintettel az ifjúkori droghasználat felé fordult. Később más, ifjúsági szubkultúráként azonosított ifjúsági csoportosulások – a csövesek mellett *punkok*, *skinheadek*, *new wave*-esek, sátánisták stb. – körében folytatott kutatásokat. A nyolcvanas évektől kezdődően a kábítószerfogyasztási szokások és a droghasználat tár-

sadalmi hatásainak vizsgálatával foglalkozott, elsősorban a résztvevő megfigyelés és az interjúkészítés kvalitatív módszerek kombinációt alkalmazva. Főként a droghasználat társadalmi kérdései, majd a prevenció, terápiás és szakpolitikai szintű beavatkozás lehetőségei foglalkoztatták. Később a droghasználatot szélesebb összefüggésekben is vizsgálta úgy, mint a multidiszciplináris (antropológiai, etnográfiai, szociálpszichológiai és szociológiai) megközelítések elméleteit, azok egyes elemeit alkalmazva. Munkásságára nagy hatást gyakorolt a fenomenológia, a chicagói iskola (társadalmi-dezorganizációs elmélet), Albert K. Cohen klasszikus szubkultúra tanai (Kacsuk 2005), a társadalmikontroll-elméletek: Travis Hirschi, Michel Foucault, illetve Mérei Ferenc művei vagy épp egykori tanára, Buda Béla pszichoterapeuta kritikai megközelítései.

ALKALMAZOTT MÓDSZEREI ÉS A NARRATÍV MEGKÖZELÍTÉS

Rácz bevett kutatási módszere a kvalitatív megközelítésen alapuló indukció: résztvevő megfigyelés és megfigyelő munka a terepen, félig strukturált interjúk készítése és feldolgozása (a narratívák, a konstrukciós folyamat megvilágítása és fenomenológiai értelmezése).

A módszertant és a kérdezőtechnikákat a kezdetekben könyvekből, külföldi szakirodalmakból igyekezett elsajátítani azokkal a többnyire orvostanhallgatókból álló egyetemista társaival együtt, akikkel közös kutatásba kezdtek. Hamar kiderült ugyanis számukra, hogy az addig elterjedt kérdőíves vizsgálat alkalmazhatatlan ebben a témában, és a legjobb eszköz az életútinterjú. Először egymáson gyakoroltak, majd ezeket az interjúkat elemezve tanulták meg, illetve folyamatosan fejlesztve rakták le a módszer alapjait. A terepre kezdetben segítséggel mentek: olyan helyi szereplővel, aki bemutatta őket pár embernek. Így fokozatosan elterjedt, hogy mivel foglalkoznak, miért járnak az adott helyre, és ezáltal kialakult a bizalom irántuk. Tehát az elfogadásukhoz fontos volt a „beépülés” az adott csoportba.

A későbbi kutatások (például a Havanna-lakótelepen folytatott résztvevő megfigyelés, az interjúk narratív elemzése) többféle kvalitatív módszer alkalmazásával már professzionális keretek között zajlottak. Kutatásaiban egyre inkább megjelent a narratív megközelítés, például a 2000-es évektől elsősorban injekciós droghasználókkal folytatott kutatásaiban a narratív interjúfeldolgozás és a megalapozott elmélet (*grounded theory*) egyes elemeinek alkalmazása. Ez utóbbi nagy hatással volt elgondolásaira. Rácz ezt egy tanulmányban „lehorgonyzott elméletként” fordította le magyarra (Rácz 2006): lényege a megértésen alapuló, alanyokkal közös konstrukció, a folyamatos kutatói önreflexió és a hatalommentesség – amellyel létrejön az elengedhetetlen bizalmi viszony.³

SZUBKULTÚRA MINT IDENTITÁS ÉS KARRIER: A TÉVELYGÉS LABIRINTUSÁBAN⁴

Rácz József, aki a magyar szociológia területén talán a legkövetkezetesebben alkalmazta munkáiban a különböző szubkultúraelméletek megközelítéseit és módszereit, a következőket írta a kilencvenes években (Kacsuk 2005):

3 Kutatásaiban és a folyamat bemutatásának is fontos része az „én” mint kutató önreflexiója, valamint a kutatás szereplőinek és folyamatainak reflexiója. Esetünkben például maga az interjúhelyzet, azaz egy ifjúsági, jellemzően deviáns magatartási mintákat közvetítő csoportba történő belépés sajátos kontrollviszonyokat teremtett kutató és interjúalany között. Az összejövetelek színterei jellemzően az utca, egy „játszóter”, egy koncert egy klub vagy egy kocsmá (ritkábban egy lakás) tere a csoporttagok (ad hoc és állandó tagok, azaz a keménymag) elsődleges territóriumai, ahol a terepen kutató alkalmazkodik a csoporttagok által előírt szabályokhoz és normákhoz. Kutató és alanya közti „hatalmi viszonyok” elosztása minden esetben befolyásolja a kutatási helyzet alakulását és a kutatás kimenetét (Sallay–Martos 2018).

4 Rácz József a „labirintus” én-hasonlattal többször is él a droghasználók helyzete és narratívája kapcsán (Rácz 2001).

„Az ifjúsági szubkultúrákkal kapcsolatos nemzetközi szakirodalomban három hullám körvonalazható. Az első a klasszikus megközelítés, mely az 1950-es években érte el csúcspontját, és többnyire amerikai vizsgálatokat vonultatott fel. [...] A szubkultúra-kutatások »új hulláma« (ahogyan a kutatók magukat nevezték) Angliában bontakozott ki [a hetvenes évek során]. [...] Végül ifjúsági szubkultúrák vizsgálatával kapcsolatban jelentkező harmadik hullám a posztmodern. Kialakult irányzatról – »hullámról« – igazából nem lehet beszélni, inkább csak egyedi vizsgálatokról” (Rácz 1998:51–53).

Elméleti megközelítésében a szubkultúra kulcsfontosságú kiindulópontot képvisel. Fontos közös kiinduló tényezőt jelentenek a múltjukat meghatározó, a társadalmi kirekesztődést borítókéző terei: a legtöbb – legalábbis a „keménymaghoz” tartozó – interjúalany „nevelőintézetis” háttérű, de legalábbis egyszülős családban vagy nevelőszülőknél nevelkedett, és valamilyen trauma vagy traumák sorozatának kíséretében nőtt fel (leggyakoribbak: az alkoholizmus, a szülői agresszió, a verés, vagy épp a nevelés teljes hiánya) – ezekről hol nyíltan, hol csak sejtetve, áttételesen beszélnek az interjúkban.

Rácz több vizsgálata alapján azt találta, hogy e deviáns csoportok (galerik, bandák) életét áthatja az erőszak (vagy az azzal kapcsolatos „tervezési” folyamat), amely identitásképző, és az én (*self*) kialakulása az úgynevezett „morális karrier” befutásában ölt testet (így a „rangok”, a csoporthelyzet leggyakoribb kijelölője). Leggyakoribb megnyilvánulási formái a rendszeres verekedések, a rongálás, illetve a verbális erőszak, melyek révén egyrészt más rivális bandákkal vagy csoportokkal szemben határozzák meg magukat a tagok, másrészt így határolják el magukat a mainstream kultúrától (egyben a társadalomtól). De a csoporton belül is meghatározó jelentőségű az erőszak fenntartása. Rácz egyik tanulmányában így írt erről:

„A játszóteres csoportosulás életében az erőszaknak kiemelkedő szerepe van. Erre a tényre ama vizsgálatunk során figyeltünk fel, amely elsősorban a fiatalok alkohol- és droghasználatával és annak társas beágyazottságával foglalkozott. A 122 érvényes jegyzőkönyv közül 17 esetben (17 napon, 14%) fordul elő valamilyen, személyek elleni csoportos erőszak, és további 21 esetben (17%) mint beszédtema szerepel a személyek elleni erőszak (korábbi verekedés emlegetése vagy pedig egy újabbra készülődés)” (Rácz 1996:82–83). Dominál a csoportok közötti erőszak említése (a csoportosuláson belüli erőszak említése ritkább ugyan – de korábbi kutatások (pl. Hirschi 1969) a szubkultúra-elméletekkel szemben azt találták, hogy a fiatalkori normasértők egymással való kapcsolata (is) felszínes, rossz (a galeri meleg, elfogadó légköre illúzió!). A deviáns tett elkövetése és a kapcsolat létrejötte a deviáns társakkal egyazon folyamat eredménye és általában egyidőben következik be (Rácz 1996).

Emellett a kutatócsoportja által megfigyelt és vizsgált lakótelepi bandákban a legjellemzőbb tevékenység a „punnyadás” (lógás, kedvetlen unatkozás, semmittevés) és a „pörgés”⁵ állapotának váltakozása volt, amelyek rendszerint spontán következtek be. De emellett többek között leírta itt a deviáns normaképződés egyes sajátos formáit, például a „sztorizást” vagy a „cikizést”.

A megfigyeléseiből egyértelműen kiviláglik, hogy az egyes, jellemzően egy-egy lakóövezethez (például külvárosi lakótelephez) vagy ezen belül is különböző „terekhez” (utca-tér, klub, presszó, művelődési ház)

5 „A »punnyadás« mintegy ellenpólusát jelenti a »pörgésnek«, ami egy fokozott tevékenységet, jó hangulatot jelent, általában – de nem feltétlenül – alkohol vagy ragasztó jelenlétében. Nem tervezték meg, hogy például verekedni fognak vagy ablakokat betörtöni. Ha mégis ilyesmifordult elő, az »spontán« módon jött létre, unaloműzés gyanánt. Ha semmi nem történt, és alkohol sem volt, az a »punnyadás«: kedvetlen unatkozás.

<Punnyadás van> – így Szaba. Nincs pénz. Makra: <Fújni kéne!> – mondja (Ragasztózás). <Egy kis hó kellene, vagy marihuána!> – és mutatja a szívás mozdulatát. Helyeselnek, de miből? Szaba is maga alatt van. Most nem vidám, szókimondó, kedves, hanem megkeseredett, csalódott. Együtt szenvedünk, s mivel nincs más megoldás, Pók és Szaba eljönnek a metróhoz. Szaba felveti a diszkót (Csaszli, Juhász ott van), aztán ezt elvetik. Talán megvárják őket. Mit lehet itt csinálni? <Punnyadás van!> (Február 12.)” (Rácz 1998:127).

kapcsolódó rivális bandák (azaz deviánsidentitás-csoportok) és deviáns viselkedési formáik, csoportképző és integráló szokásaik azonban közel sem kizárólag az italozásról és drogozásról (ami elsősorban úgynevezett szegénydrogok és gyógyszerek élvezetét jelentette), illetve az ehhez kapcsolódó rítusokról szólnak. Sokkal inkább az öntudatlan szabadság, a stresszmentes állapot eléréséhez vezető segédanyag (kvázi katalizátor) szerepet tölti be a drog, miközben egy „labirintusba zárva” eltereli a figyelmet a szociális helyzetükről, lelkiállapotukról. Mindezen állapotukat pedig konzerválja a jogi intézményrendszer, illetve a kiút lehetőségével kecsegtető, de jellemzően nem befogadó pszichiátriai vagy a szociális intézmények formalizált világa és a keringés („tévelygés”) ezek szervezeteiben – a 90-es években (Rácz–Szabó 1992, Rácz 2001b).

Részlet (átirat) a Havanna-lakótelep⁶ kutatás egyik megfigyelési jegyzőkönyvéből:

„Dátum: 1994. 03. 12.

Időpont: 18.40-01.30.

Megfigyelők: ER, RI

Megfigyelt tevékenységek: koncert, ivás, beszélgetés

Résztevők: Kokó, Pók, Szaba, Juhász P., Zölde, Hínár, Csaszli, Nagy G., Takács, Makra, Kis Béka, Takács, budaiak

A konkrét helyszín: Csontváry játszótér, Tataya, TC

Drog: sör, cigaretta

Agresszió: káromkodás

A megfigyelő szubjektív véleménye saját szerepével kapcsolatban: Nincs kedvünk semmihez, főleg a TC nem kedvez a hangulatunknak. Ahogy kiérünk, első kérdés: jöttök a Tatayába? Leukémia, Down-kór koncert. Erre vevők vagyunk, itt még nem voltunk. A lakóteleptől azonban iszonyatosan messze van (kb. 2 óra busszal, metróval, villamossal). Izgatottság, mint minden esemény előtt. A budaiak mondják meg, merre kell menni. Az épület mint egy felvonulási épület. Vékony falak, bádogtető. A belső tér is kialakulóban. Söröző és koncertterem. ER nem akar bemenni, aztán mégis. Juhász P-rel és Zöldével találkozunk. Csütörtök óta nem aludtak. Ivás, bulik. Kb. 10 ezer forintot ittak, mulattak el. Egy fillérjük nincs, mégis folyamatosan isznak. Zölde izmos testalkatú fiú. Apja országos bajnok birkózó volt, anyja (meghalt) fogorvos. ő is sportolt. Egy súlyos sérülés (1 hét kóma) vetett véget jégkorongozó karrierjének (FTC). ő Juhász P. „testőre”. Péter ezt ki is használja. Mindenkibe beleköt. A koncert unalmas (a fiúk ugrálnak), megszokott (már) tevékenységek halmaza.

Két órás Tataya-beli tartózkodás után eljövünk. Juhász P., Zölde és mi.

TC. Zölde a 3 napja nem látott hűgával szeretne találkozni. Alszanak a villamosban és a metróban.

TC: Csaszlival találkozunk. Várja a többieket. Zölde kb. fél óra múlva távozik. Nem bírja tovább, a hűga sincs itt. Mi még maradunk. Sörözünk.

Péter csak így tudja ébren tartani magát. A budaiak már megérkeztek. A többiek valahol gyakorolnak. Péter is kidől. Talán erre vártunk.

Kivisszük a buszmegállóhoz és felrakjuk az éjszakaira. Alig lát, de azért integet. Talán őt kedvelem a legjobban. Jó képességű fiú. Beállt a 6-os. A TC-ben kezdtük, a TC-ben végeztünk. Végeztünk?

ER kiegészítése:

A Tataya drága és nem is tetszik. Nem szeretnék bemenni. Aztán mégis. A koncert unalmas. Megjelenik Juhász P. és Zölde. Azt hazudják, nincs egy fillérjük se. Összedobják a belepőt nekik. Sőt még italra is telik. Juhász P. kihasználja, hogy Zölde vele van, igyekszik verekedést provokálni. A többiek kérnek ben-

⁶ Ami a „Jereván-lakótelep” fedőnevet kapta.

nünket, vigyük el őket valahová. Aztán ők visznek bennünket. Először az Aztékba (?) készülnek, de erről lebeszéljük őket, mivel már alig van pénzük. Sebaj! Péter előszed a zsebéből ötszáz forintot és befizet bennünket a TC-be. Alig áll a lábán. Csaszli tombol. Nincs hangulat. Elvesztette kezdeti varázsát a TC. Valóban így kell. Ahol elkezdtek, ott is fejezzük be. Törvényszerű ez, vagy csak véletlen?”

„A deviáns szubkultúra kutatás szcénája (ahol kutató és alanya egyaránt komfortzónája határaitra kerülhet) magában hordozta az egyenrangú egyezkedés lehetőségét arról, mi is az a kutatás, kutató és interjúalanya milyen szerepet vállal benne (pl. az interjúalany mely területeire engedi be a kutatót a szó fizikai és átvitt értelmében is, illetve a kutató milyen viselkedése felel meg leginkább az interjúalany és az adott otthon által adott feltételeknek). Ebben az »egyezkedésben«, azaz párbeszédben történt a kutatási helyzet alakítása (Charmaz 1990). Mindez jól illeszkedett a kvalitatív kutatások – Rácz József által is vállalt és képviselt – „konstruktivista hagyományába, amely a »megélt élmény« megértésére törekszik, a kutató szubjektumán keresztül [...]. A kutatás és annak eredménye ebben a megközelítésben nem feltételezett valóságok verifikációja volt, hanem közös konstrukció, amelyben sokszoros valóságok épülhettek fel” (Sallay–Martos 2018:23).

AZ ARCHÍVUMBAN FELELEHETŐ KUTATÁSI ANYAGAI

A Rácz József által adományozott gyűjtemény hat részből (algyűjteményből) áll, amelyből öt különböző kutatásainak interjúit és megfigyelési jegyzőkönyveit, valamint egy, az azokból megjelent tanulmányokat tartalmazza – ez utóbbi része a gyűjteménynek nem teljes.

(1) 80-as évek ifjúsági szubkultúrái Magyarországon – Deák tér („Z.” tér) kutatás, 1979–1980.

Az algyűjtemény 45 anonim interjúból és interjúösszefoglalóból áll. Az interjúk jellemzően spontán, laza stílusú és szerkezetű beszélgetések. Alanyaik leginkább a „Z-terre” (Deák térre) járó csövesek vagy ahhoz csapódó 15–19 éves fiatalok – a legidősebb interjúalany „Krokodil” 28 éves volt. Az interjúkat zömében SOTE orvostanhallgatók, a KISZ KB Ifjúságkutató Csoport tagjai készítették, nevezetesen: Harangozó Judit, Kéthelyi Judit, Göncz Dániel, Horváth Ágnes, Szombathelyi Zsolt és maga Rácz József. Céljuk elsősorban a belügyi szervek fiatalokat egyoldalúan kriminalizáló, illetve a hétköznapi, a sajtóban megjelenő csövesekkel kapcsolatos gyakori túlzásokkal, álhírekkel szemben való fellépés, a csavargó fiatalok életének empirikus megismerése, viselkedésük hátterének megvilágítása és megértése volt. „Ők” a Kádár-rendszer (és társadalma) szemében mint erőszakos bűnözők, rendbontók, csavargók – legalábbis minimum közveszélyes munkakerülő – voltak, akiket a hatalom vélt vagy valós szándékaitak felnagyítva elszigetelt és megbélyegzett. E fiatalok mivel megtagadták az államszocialista társadalmat, viselkedésükkel és megjelenésükkel kikezdték és megkérdőjelezték a rendszer „kispolgári” értékrendszerét, tabusított normáit, így mint a diktatórikus kultúrákban általában „eltávolítandó bűnözői elemeknek” minősültek.

Ezen interjúk és megfigyelések eredményeként született a csöves ifjúsági szubkultúráról az első munkájuk 1981-ben: *Az úgynevezett csöves jelenségről – egy fővárosi aluljáró fiatalokból álló csoportosulásának vizsgálata alapján* címmel (Rácz–Göncz–Kéthelyi J 1984).⁷

⁷ Publikálva a *Világosság* folyóiratban jelent meg 1984-ben.

(2) 80-as évek ifjúsági szubkultúrái Magyarországon – csövesek, csöves klubok, 1980–1984.

Ebbe a blokkba 20 dokumentum, elsősorban anonim interjúk, illetve részben azok összegzései tartoznak. Lényegében az első pontban ismertetett, a csövesszubkultúra-kutatás folytatása, de már nem csak egy-két helyszínrre és csoportra koncentráltan. Ezekben a beszélgetésekben a szocializáció, az életút, a családi háttér alaposan körüljárásra került, ami részben azért is történhet meg, mivel itt az alanyok mentálisan képesek voltak erre a felvételkor. Az anyag egyik érdekessége az „Abigéllel” készült interjú. Abigél ebben a körben legendás figurává vált, mivel ő volt az első, aki ellen „kábítószerral való visszaélés” miatt büntetőeljárást folytattak le Magyarországon, 1978-ban (Bajzáth–Tóth–Rácz 2013). Az algyűjteményben 20 anonim interjú kutatható.

(3) 80-as évek ifjúsági szubkultúrái Magyarországon – CPg, Mosoly per, 1983–1984.

A Pesti Központi Kerületi Bíróság 1983 szeptemberében nagy nyilvánosság előtt, folytatólagosan elkövetett izgatás büntette miatt másfél, illetve egy év börtönre ítélte (három, illetve négy év felfüggesztéssel) a budapesti Mos-Oi! (Mosoly) együttes három tagját: Erdős Józsefet (sz. 1964), Szappanos Györgyöt (sz. 1966) és Pokorny Zoltánt (sz. 1966). Majd nem sokkal később, 1984 februárjában a szegedi CPg együttes négy tagja fölött mondott ítéletet a bíróság: Benkő Zoltánra (sz. 1963), Haska Bélára (sz. 1964) és Nagy Zoltánra (sz. 1964) egyaránt két év börtönt szabott ki – utóbbiakra korábbi ügyeik (garázdaság, súlyos testi sértés, kmk) miatt halmozatos büntetésül letöltendő, míg a negyedrendű vádlott Varga Zoltán (sz. 1966) pedig egy év hat hónapos felfüggesztett szabadságvesztéssel „megúszhatta”. Az ítéleteket mindkét perben másodfokon helybenhagyta a Fővárosi Bíróság. A dokumentumgyűjtemény tartalmazza az első- és másodfokú ítéleteket és a perrel (jelenleggel) kapcsolatban megjelent újságcikkek szemléjét (kézi jegyzetek), emellett egy a *Beszélőben* az eljárással kapcsolatban megjelent írást, valamint a zenekarok kifogásolt dalszövegeit is. A belügyi (nyomozati) szervek látens célja a megfélemlítés mellett saját maguk létének igazolása volt a politikai vezetés felé: szükség van éberségükre, így szükséges az apparátus fenntartása és adott esetben fejlesztése.

(4) 80-as évek ifjúsági szubkultúrái Magyarországon – punk, skinhead, new wave kutatás, 1980–1984.

Ebben az algyűjteményben 21 koncertre járó fiatallal, illetve együttesek tagjaival készült anonim interjú leírata olvasható és kutatható. Az alanyok nem feltétlenül hátrányos szociális helyzetűek, de jellemző rájuk a szülőikkel való konfliktus vagy épp a középiskolában fokozódó problémákra (kamaszodásra) adott radikális válasz, egyfajta szimbolikus lázadás – amelynek lényegi eleme: a menekülés az otthoni (és intézményi) környezetből egy számukra befogadó közegbe (ahol elfogadott az ivás és a drogozás). Az alanyok igen gyakran csöves, majd „ricsés” (Beatrice-rajongó) élményű alapokkal jutnak el a radikálisabb mozgalmakig (kifejezési formáig), anarchisztikus mozgalmakig: a punk, skinhead majd a new wave zenei szubkultúrákba. Ez az interjúkban egy bevett „evolúciós” irány. A skinheadek közé jellemzően a legradikálisabbak, illetve leginkább agresszióra hajlamos fiatalok jutnak el.

(5) Havanna-lakótelep; 1993–1994.

Az algyűjtemény 88 dokumentumot, jellemzően anonim interjúkat, interjúvázatokat, illetve megfigyelési jegyzőkönyveket (ez utóbbiból összesen 43 darabot) tartalmaz, továbbá még két angol nyelvű módszertani kutatásleírás is a részét képezi. A fentiekben idézett jegyzőkönyv ebből a kutatási anyagból való. A kutatás a Havanna-(lakó)telep lázadó, deviáns fiataljainak életvilágát, szokásait térképezte fel, a politikainál hosszabb kifutású társadalmi rendszerváltás éveiben, a kilencvenes évek közepén. A kutatás lényegében rávilágított arra, hogy ezen fiatalok életében az agresszió és annak különböző kifejezése identitásukat tekintve meghatározó szereppel bír.

(6) 80-as évek ifjúsági szubkultúrái Magyarországon, tanulmányok

Végezetül ebben a blokkban a fenti kutatási anyagokból készült négy magyar nyelvű és egy angol nyelvű tanulmány szerepel, amelyek időrendi sorrendben az alábbiak:

Rácz József, Göncz Dániel, Kéthelyi Judit: *Z téri csövesek* (1984); Rácz József: *Ifjúsági szubkultúrákat intézményesítő törekvések* (1986); Rácz József, Zétényi Zoltán: *Rock concerts in Hungary in the 1980's* (1994); Rácz József: *Ifjúsági (szub)kultúrák, intézmények, devianciák* (1998); Rácz József: *A drogozás útvesztői. Válogatott tanulmányok* (2001b).

HIVATKOZÁSOK

- Andorka R. – Buda B. – Cseh-Szombathy L. (1974) *A deviáns viselkedés szociológiája*. Budapest: Gondolat.
- Bajzáth S. – Tóth E. Zs. – Rácz J. (2013) Az Abigél-jelenség. *Kommentár*, 5, 98–107.
- Charmaz, K. (1990) 'Discovering' chronic illness: using grounded theory. *Social Science, Medicine*, 30, 1161–1172.
[https://doi.org/10.1016/0277-9536\(90\)90256-r](https://doi.org/10.1016/0277-9536(90)90256-r)
- Hirschi, T. (1969) *Causes of delinquency*. Berkeley: University of California Press.
- Kacsuk Z. (2005) Szubkultúrák, poszt-szubkultúrák és neo-törzsek. A (látványos) ifjúsági (szub)kultúrák brit kutatásának legújabb hulláma. *Replika*, 53, 91–110.
- Rácz J. (1996) Semmittevés. Lakótelep és szegénynegyed-mentalitás. *Szociológiai Szemle*, 2, 81–94.
- Rácz J. (1998) *Ifjúsági (szub)kultúrák, intézmények, devianciák*. Válogatott tanulmányok. Budapest: Scientia Humana.
- Rácz J. (2001a) *Szabálykövet(él)ők és bajkeverők. Bevezetés a devianciák szociológiájába*. Budapest: Új Mandátum.
- Rácz J. (2001b) *A drogozás útvesztői. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Semmelweis Egyetem, Egészségügyi Főiskolai Kar.
- Rácz J. (2006) *Kvalitatív drokkutatások*. Budapest: L'Harmattan.
- Rácz J. – Szabó G. (1992) A drogozás útvesztői, *Kritika*, 8, 35–37.
- Rácz J. – Göncz D. – Kéthelyi J. (1984) A Z. téri „csövesek”. Egy szociológiai vizsgálat tapasztalataiból. *Világosság*, 25(11), 674–682.
- Sallay V. – Martos T. (2018) A Grounded Theory (GT) módszertana. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1, 11–28.
<https://doi.org/10.1556/0016.2018.73.1.2>